

Stedelijk beleid in de strijd tegen 'overlast'. De stad als een vriendelijke, maar resolute suppoost of nachtwaker

Pascal Debruyne en Maartje De Schutter¹

“Want als iemand de baas wordt van een stad die gewend is in vrijheid te leven, en hij haar niet vernietigt, moet hij erop rekenen zelf door haar vernietigd te worden. Zij kan immers, wanneer zij in opstand komt, altijd een rechtvaardiging vinden in het woord vrijheid en in haar vroegere bestuursvormen: dingen die men noch door de tijd, noch door weldaden ooit vergeet. En wat men ook doet en welke maatregelen men ook treft, als de bewoners van een stad niet verdeeld raken of verspreid worden, vergeten ze dat woord vrijheid en die bestuursvormen nooit, en bij iedere gelegenheid die zich voordoet, beroepen ze er zich onmiddellijk op, ...?”
– Machiavelli

Wie zich in de hedendaagse stad begeeft, kan het niet meer ontgaan: de stad beleeft een renaissance. Die stedelijke economische bloei gebeurt niet alleen bij ons. De laatste twee decennia stellen we vast dat een hele reeks van stedelijke besturen in Noord-Amerika en West-Europa getracht hebben het economische landschap van hun steden te ‘herkapitaliseren’ door economische en financiële waarde te halen uit ‘de stad’. Dit alles leidt tot een nieuw, vaak neoliberal gekleurd, stedelijk beleid dat maximale (binnen- en buitenlandse) investeringen naar de stad tracht aan te trekken door deze zo succesvol mogelijk te promoten als een residentiële, commerciële en toeristische trekpleister in een globale economie van interstedelijke competitie. Potentiële investeerders en kapitaalkrachtige groepen willen echter geen kapitaalrisico’s lopen, waardoor stabiliteit en veiligheid op lokaal niveau alsmaar belangrijker worden in deze ‘ondernemende steden’. Tekenend daarvoor zijn enkele nieuwe disciplineerings- en veiligheidsinstrumenten, die tot stand komen door de decentralisatie van het veiligheidsbeleid. Één voorbeeld daarvan is de “wet tot invoering van gemeen-

telijke administratieve sancties” (GAS), ontwikkeld om bovenvermelde stabiliteit en veiligheid te verzekeren. Deze evolutie wordt in de literatuur vaak omschreven als de opkomst van de ‘revanchistische stad’ (Smith, 2002).

We proberen in dit artikel, met de kritische criminologie en politieke geografie als leidraad, na te gaan of ook in België – en vooral in Vlaanderen – de theorie van ‘de revanchistische stad’ een paradigmawissel richting stedelijke veiligheidsdoctrine kan verklaren. Aansluitend werden interviews afgenomen van onderzoekers en actoren uit het middenveld. We gaan daarbij ook dieper in op de bredere problematiek van de herschaling, de delegitimatie van de nationale welvaartsstaat, de opkomst van de activerende welvaartsstaat en de heroriëntatie van sociale programma’s en middenveldorganisaties naar de behoeften van een veiligheidsbeleid. Tegen deze achtergrond worden armen in toenemende mate zelf verantwoordelijk geacht voor hun achtergestelde situatie en in toenemende mate verantwoordelijk geacht om zich op te werken uit hun achtergestelde situatie. Dit gaat vaak samen met een repressievere en meer disciplinerende aanpak van overheerden ten aanzien van “overlast” en gedrag dat niet aan bovenstaande aspiraties beantwoordt, vooral in risicobuurtten met investeringspotentieel. Ter illustratie gaan we in op enkele voorbeelden van die stedelijke veiligheidsdoctrine en dat “flinkser beleid”, met een focus op stads- en wijkontwikkeling in Antwerpen. We sluiten af met een pleidooi voor een her-politisering van het stedendebat.

Ondernemende steden en gentrificatie

Wie zich in de stad begeeft, ziet de silhouetten van bouwkransen die de horizon

tekenen, open ruimtes die terug bezet worden door bankjes en groen, nieuwe trendy zaken die als paddenstoelen uit de grond springen en opgevaardeerde woningen, zelfs in de armoedegordels rond de stad. Het maakt deel uit van een stedelijke renaissance die onder meer de stadsvlucht moet keren en de stedelijke belastingskas moet spekken zodat het financieel draagvlak terug groter wordt². ‘Stadslucht maakt vrij’, ontdekten kapitaalkrachtige burgers, gestimuleerd door een beleid dat de weg voor de nieuwe middenklasse en projectontwikkelaars, en dus extern privaat kapitaal, plaveit. Steden tellen weer mee, zoveel is zeker. Terwijl we in de jaren ‘80 tot einde jaren ‘90 eerder kunnen spreken van een sociaal stedenbeleid gericht op geïntegreerde buurtontwikkeling (herwaarderingsbesluiten), op armoedebestrijding en het tegengaan van sociale ongelijkheid (Vlaamse Fonds voor de Integratie van Kansengroepen en Sociaal Impuls Fonds), transformeerde het stedenbeleid vanaf 2001 langzamerhand naar een beleid dat sterker gericht is op het verbeteren van het imago van de stad door middel van toeristificatie, vastgoedontwikkeling en het omkeren van de stadsvlucht (Loopmans, 2007; Loopmans 2007 b). De stadspolitiek mag dan al sinds 2001 veranderd zijn van ‘een beleid van klachten’ (VFIK/SIF) naar ‘een beleid van krachten’ (Stedenfonds & Decreet stedenbeleid), toch maken dergelijke slogans ons niet veel wijzer. Dergelijke platitudes bieden immers geen inzicht in de diepere metamorfose van de stad, of in meer fundamentele vraagstukken zoals de manier waarop er andere sociale verhoudingen ontstaan zijn in de gordels rond de steden. Welke zijn bijvoorbeeld de sociaaleconomische omwentelingen die de koers van verschillende steden bepalen? Wat is de relatie tussen deze stedelijke transformaties enerzijds, en de groeiende

Vlaanderen

LIVING IN THE RED LIGHT

© GUY QUINTELLER

sociaalruimtelijke fragmentatie en ongelijke ruimtelijke ontwikkeling anderzijds? Hoe zijn de voorgaande trends verbonden met de groeiende aandacht voor veiligheid en overlast?

Deze stedelijke renaissance gebeurt tegen de achtergrond van economische globalisering. Vooral de crisis van de Fordistisch-Keynesiaanse welvaartsstaat in de jaren '70 is een kantelmoment. Kenmerkend hiervoor is de terugtrekking van de nationale staat uit haar vroegere functie van buffer tegen de schokken van de wereldmarkt. Het gelijk verspreiden van sociaaleconomische ontwikkeling over het nationale grondgebied behoort steeds minder tot haar opdracht (Brenner, 2004). Dit markeert meteen de geleidelijke overgang naar een postnationaal Schumpeteriaans competitie-model met een sterkere focus op flexibiliteit, kenniseconomie en innovatie, marktgerichte regulatie, versterkte onderlinge wedijver en ruimtelijke of plaatsgerichte competitie. Net zoals het model van de Fordistisch-Keynesiaanse welvaartsstaat een ruimtelijk-geografische uitdrukking had (bv. de uitbouw van sociale wijken, van eindeloze lintbebouwing door de suburbane levensstijl, en van pendelarbeid door goedkope treinabonnementen, ...) heeft de institutionele reorganisatie van 'footloose' kapitaal in het Schumpeteriaanse competitie-model ook een ruimtelijke dimensie. Er zet zich 'een neerwaartse herschaling' in van territoriale regulatie. Neerwaartse herschaling betekent dat regulatie en beslissingsmacht vanuit hogere, vooral nationale, schaalni-

veaus naar de subregionale schaalniveaus wordt doorgeschoven, waarbij steden en regio's zich als meer centrale beleidsschalen gaan positioneren (Swyngedouw, 1997; Moulaert, e.a., 2002). Steden gaan zich met andere woorden zelfstandiger, los van de nationale staat, herpositioneren in de geglobaliseerde politiek-economische netwerken en de internationale ruimtelijke arbeidsverdeling.

Herschaling is vanzelfsprekend geen neutraal proces³. Wat op welke schaal gereguleerd wordt, maakt steeds deel uit van sociale strijd tussen verschillende groepen met specifieke belangen – of meer algemeen door sociale processen van competitie en coöperatie – gericht op het verwezenlijken van een specifieke agenda. Een *beleidsschaal* is dus een sociale constructie, bepaald door organisaties en instituties die een aantal sociale processen binnen een (lokale, regionale, nationale) ruimte probeert te reguleren. Een beleidsschaal wordt met andere woorden steeds bezet door een specifieke agenda en logica. Doordat die beleidsschaal gestructureerd wordt via een bepaalde agenda of logica, structureert die beleidsschaal ook de werkelijkheid zelf. De stedelijke beleidsschaal veranderde in de Vlaamse context van een historisch Vlaamse, antistedelijke beeldvorming waarbij steden werden gezien als een 'verzamelplaats voor sociale problemen' en er een verheerlijking van het suburbane wonen was, naar een meer positieve benadering van steden. De stad werd een mogelijke creatieve en innovatieve groeipool op Schumpeteriaanse leest

(Jessop, 2002). Deze geleidelijke verschuiving naar een Schumpeteriaans stedelijk competitie-model brengt met zich mee dat steden zich wenden naar externe kapitaalinput voor hun regeneratie. Grootchalige stedelijke ontwikkelingsprojecten ('flagship projects') fungeren daarbij als instrumenten van lokale stedelijke politieke en economische elites die hun steden zo willen herpositioneren in de interstedelijke competitie en stedelijke ontwikkelingsproblemen oplossen door externe middelen (kapitaalkrachtige inwoners, toeristen, kantoren, investeringen, enzovoort) aan te trekken (Swyngedouw et al., 2002). Het etiket dat we op deze tendens kleven, die ook in Vlaanderen langzaam doorbreekt, is de 'entrepreneurial city', 'de ondernemende stad' (Macleod & Goodwin, 1999; Harvey, 1989: 52-54; Hall & Hubbard, 1996; Macleod, 2002).

Ondanks de retoriek over algehele ontwikkeling, verdiept deze marktgerichte exogene ontwikkelingsstrategie echter sterk de sociaalruimtelijke fragmentatie en stimuleert het processen van gentrificatie die de sociaaleconomisch kwetsbare groepen bedreigen. Traditioneel betekent gentrificatie een proces waarbij bewoners of *land-users*, vervangen worden door anderen die sociaaleconomisch hoger op de ladder staan dan de 'oorspronkelijke' bewoners. Dit gebeurt samen met een transformatie in de fysiekruimtelijke omgeving, teweeggebracht door een herinvestering van nieuw kapitaal van buitenaf (Clark, 2005: 258). Wanneer bepaalde buurten, voornamelijk in de binnenstad, maar ook steeds vaker in de armoedegordels aan de rand van de stad – die in de Fordistische, industriële periode de thuisbasis waren van de arbeidersklassen – worden 'heropgewaardeerd', volgt veelal een stijging in de prijzen van onroerend goed en in de huurprijzen. Dit tast sterk de woonzekerheid en woonkwaliteit van de lagere inkomensklassen aan (Van Criekingen, 2006; De Maesschalck & Loopmans, 2002). In welke mate deze verdringings- of gentrificatieprocessen zich manifesteren en doorzetten, hangt natuurlijk ook af van de stad waarin ze zich voordoen, van de bestuurscoalitie die aan de macht is, en van het flankerende sociaalcorrigerende beleid. Sommige Vlaamse steden zijn namelijk sterker ingebed in een sociaaldemocratische traditie en zijn bijgevolg gevoeliger dan andere voor flankerende maatregelen als antwoord op verdringingsprocessen.

Duidelijk is dat gentrificatie niet altijd of overal een bewuste strategie is, maar afhangt van de institutionele context van de stad, van de betrokken actoren, het gevoerde beleid en de specifieke stadsprojecten. Dat deze verdringingsprocessen zich voordoen, staat echter wel vast⁴ (Meys & Kesteloot, 2008; Van Criekingen, 2006). Samengevat, terwijl het discours van de ondernemende stad propageert dat de stad – als motor van economische ontwikkeling – op basis van allerlei publiek-private partnerschappen en marktgerichte groei zal zorgen voor algemene welvaart, blijkt dat in de realiteit allesbehalve het geval te zijn.

De neerwaartse herschaling van het veiligheidsbeleid in de ondernemende stad

Er treedt echter niet alleen een herschaling op wat betreft sociaaleconomische ontwikkelingen en het gevoerde stedenbeleid; ook het veiligheidsbeleid kent een tendens van decentralisatie en *downscaling* naar het lokale schaalniveau. De roep vanuit de bevolking om meer blauw op straat en de harde aanpak – ook het “lik-op-stuk-beleid” of “pak-ze-bij-hun-kloten” in de *parler vraie* van het alomtegenwoordige populisme – klinkt het luidste waar burger en politiek dicht bij elkaar staan. Tegen de achtergrond van de crisis begin jaren '70 en gedurende de introductie van het neoliberalisme begin jaren '80⁵ tot op heden, zien we het gezamenlijk verschijnen van enerzijds de marktgerichte (neoliberale) ontwikkeling, de geleidelijke delegitimering van de nationale welvaartsstaat, de aantasting van herverdelingsmechanismen en sociale vangnetten, en anderzijds de opkomst van een veiligheidsdoctrine en sterkere controlemechanismen op lokaal niveau om de fricties die voortkomen uit de verder schrijdende sociale ongelijkheid te beheren en de armen te disciplineren (Hebberecht, 1990; Hebberecht, 2008; Wacquand, 2004).

Dit betekent ook het begin van de transformatie naar een nieuwe politiole preventievisie op neoliberale leest, gericht op het bestrijden van vermogensdelinquentie en vandalisme, die ontstaat als antwoord op de crisis van de preventie van sociale criminaliteit uit de jaren '70⁶ (Hebberecht, 2008: 2). De welzijnssector en de welzijnsgerichte programma's zijn daar-

bij geenszins van de kaart geveegd, maar worden – het adagium van de ‘integrale’ veiligheidsaanpak volgend – sterker geheroriënteerd naar de behoeften en eisen van de nieuwe veiligheidsdoctrine. Omdat de sociale diensten en de welzijnssector geen ‘afdoend’ antwoord bieden op de vraag van onderuit naar ‘een flinkser beleid’, verschuift de aandacht naar een veiligheidsbeleid en de belendende diensten die sterker de regierol opnemen. In de feiten brengt dit ook een verschuiving van mid-

.....
Samengevat, terwijl het discours van de ondernemende stad propageert dat de stad – als motor van economische ontwikkeling – op basis van allerlei publiek-private partnerschappen en marktgerichte groei zal zorgen voor algemene welvaart, blijkt dat in de realiteit allesbehalve het geval te zijn.

delen met zich mee van sociale zaken en de welzijnssector naar ‘de markt van onveiligheid en angst’ waarin diezelfde welzijnssector en sociale organisaties naadloos schijnen mee te stappen. We komen hier straks op terug.

Een kantelmoment in deze neerwaartse herschaling van het veiligheidsbeleid en de roep om een lik-op-stuk-beleid, was de verkiezingsoverwinning van extreemrechts (Zwarte Zondag – 24 november 1991). De politiek moest inderhaast zijn legitimiteit terugwinnen op het lokaal-stedelijk niveau; vooral in de risicobuurtten waar het Vlaams Blok de traditionele kiezers van de sociaaldemocraten had weggekaapt. De gestage decentralisatie van het veiligheidsbeleid – van het federale naar het lokale niveau – moe(s)t in die context de nachtwakersstaat op lokaal niveau versterken als signaal naar de (welgestelde) burgers. De overlastwetgeving (Gemeentelijke Administratieve Sancties – GAS) van 1999 (nieuwe gemeentedecreet, artikel 119 bis) met aanpassingen in 2005 en 2007, die we hierna uitgebreid bespreken, kan in deze context van herschaling en de toenemende vraag om een harde aanpak op lokaal niveau worden geplaatst. Criminoloog Paul De Hert wijst op de strategische dimensie van deze neerwaartse herschaling van het veiligheidsbeleid. Het zorgt ervoor dat

gemeenten gemandateerd worden om bepaalde fenomenen te bestraffen, in de wetenschap dat er op federaal schaalniveau te weinig consensus bestaat om tot een eensgezinde uitkomst te komen – vooral door het verzet van de Waalse PS – en de kennis dat er minder controle en mogelijk georganiseerd verzet mogelijk is tegen de introductie van een repressiever beleid op deze “lagere” schaal (De Hert, 2005: 81). Ook Boutmans verwijst naar de tendens van neerwaartse herschaling of ‘*downscaling*’ waarbij er een verschuiving is van de wetgevende macht naar de uitvoerende macht waarbij de lokale besturen deels beleidsverantwoordelijkheid overnemen van hogere overheden. Hij voegt er echter aan toe dat er tegelijk een verschuiving is van de rechterlijke macht (de rechtbank) naar de uitvoerende/wetgevende macht (de burgemeester en de gemeenteraad). Beide tendensen werken ten voordele van het gemeentelijke bestuur: “de politiek die dicht bij de burger staat” (Boutmans, 2007).

De hypothese van dit artikel is dat deze twee *herschalingprocessen*, zijnde de opkomst van de ‘ondernemende stad’ en de neerwaartse herschaling van het veiligheidsbeleid, bijdragen aan de koppeling van marktgerichte stadsontwikkeling, gentrificatie en de versterking van het veiligheids- en disciplineringsbeleid op lokaal niveau. Met andere woorden: het zijn die twee verschuivingen die het mogelijk maken dat het veiligheidsbeleid, waarvan overlastbestrijding het belangrijkste product is, de weg effent voor het hedendaagse opwaarderingsbeleid van ‘de ondernemende stad’. Wanneer zo’n beleid van stadsvernieuwing via vastgoedontwikkeling zich integraal vermengt met het veiligheidsbeleid, en de strijd tegen overlast een bijproduct van het gentrificatiebeleid wordt, spreken we over een ‘revanchistisch stadsontwikkelingsbeleid’ (Van Criekingen & Dessouroux, 2005; Smith, 2002). Dit beleid is erop gericht stabiliteit en controle te garanderen in ‘risicovolle wijken’ met investeringspotentie, door ‘restgroepen’ ofwel te weren ofwel te onderwerpen aan een beschavingsoffensief. Dit revanchistisch stadsontwikkelingsbeleid – waar we straks dieper op ingaan met enkele voorbeelden – lijkt daardoor een *update* van de zogenaamde ‘*broken windows*-theorie’ uit de jaren '80.

Hier werden de pleidooien van complete nultolerantie en de harde aanpak gebaseerd, vertrekkende van de relatie tussen het gebrek aan stadsontwikkeling en de neerwaartse criminaliteitsspiraal⁸.

Veiligheidsinstrumenten, ongewenste individuen en de 'overlastmythe'

Om een maximum aan investeringen aan te trekken, moeten 'ondernemende' stadsbesturen dus aantonen dat de gedane en toekomstige investeringen veilig zullen zijn en zullen renderen. Hiervoor stimuleert het stadsbeleid enerzijds de 'verantwoordelijke' individuen – lees: individuen die het dominante economische waardesysteem delen – om hun consumptiepatroon te onderhouden en uit te breiden. Omgekeerd stimuleren die 'verantwoordelijke individuen' ook het stadsbestuur (Loopmans, 2006). Anderzijds moet de stad de 'onverantwoordelijke' individuen – lees: zij die het dominante waardesysteem niet kunnen of willen delen – tot de orde roepen of disciplineren, wat de facto vaak leidt tot een criminalisering van deze gemarginaliseerde groepen. De vraag stelt zich dus meteen om wiens orde en overlast het gaat? (Vander Beken & Ponsaers, 2008: 21). We gaan even dieper in op enkele van die nieuwe veiligheidsinstrumenten en het overlastdiscours.

Om zich tegen mogelijke verzetsacties van deze laatste groep (de zogenaamde 'onverantwoordelijken') te beveiligen en nefaste publiciteit voor de stad te neutraliseren, kunnen stadsbesturen zich beroepen op allerlei (verregaande) veiligheids- en disciplineringsinstrumenten om deze ongewenste groepen ofwel uit het stadsbeeld te weren, ofwel subject te maken van een gepast beschavingsoffensief. Dit wordt, zoals hierboven beschreven, vaak mogelijk gemaakt door een specifieke vorm van gestuurde decentralisatie vanuit hogere schaalniveaus, zoals de Belgische federale overheid. Dit kan gaan van het ontwikkelen en verhoogd toepassen van 'zero tolerance policing', allerlei armoewerende infrastructuur, de vermenging van publieke en private ordehandhavingdiensten en -opdrachten, het instellen van een straat- en samscholingsverbod en een verhoogd toepassen van (langdurige) gevangenisstraffen waarbij de gevangenis fungeert als een loutere opslagplaats in plaats van het vroegere discours (en beperkte praktijk) van 'resocialisering' (Wacquant, 2004: 359).

Voor de Gemeentelijke Administratieve Sancties of 'de GAS-wet' springen in het oog, die werd geïntroduceerd door de wet van 13 mei 1999 (aangepast op 25 maart 2004 en via een reparatiewet in 2005 en 2007). Sindsdien hebben de plaatselijke overheden voor bepaalde inbreuken⁹ alle dimensies van het lokale veiligheidsbeleid in handen: van het opstellen van het politiereglement, over het vaststellen van overtredingen, tot het sanctioneren ervan. Het gerechtelijke apparaat kan op deze manier dus omzeild worden om "openbare overlast" aan te pakken. Voor de administratieve sancties zijn namelijk specifieke gemeentelijke ambtenaren bevoegd, terwijl het college van burgemeester en schepenen voor andere sancties bevoegd is. Dit bracht een groot aantal veranderingen met zich mee zoals het decriminaliseren van een stuk strafrecht, het versoepelen van het verbod op samenloop, het toepasselijk maken van de gemeentelijk administratieve sancties op minderjarigen (Veny & De Vos, 2005: 28).

Traditioneel worden deze verregaande bevoegdheidsverschuiving en -uitbreiding van de lokale bestuurlijke overheden gelegitimeerd door 'het stijgende onveiligheidsgevoel' bij de burger en het fenomeen of discours van 'overlast'. De conventionele gerechtelijke weg geeft immers geen resultaten, zo klinkt het. De definitie van 'overlast' baadt daarbij in vaagheid (Devroe, 2003). Het Nationaal Veiligheidsplan stelt bijvoorbeeld: "openbare overlast doet zich voor wanneer individuele, materiele gedragingen het harmonieuze verloop van de menselijke activiteiten verstoren en de levenskwaliteit van de inwoners van een gemeente, wijk of een straat, verlagen op een manier die de normale druk van het sociale leven overschrijdt". De bestrijding van overlast richt zich op een grijze zone van toegelaten gedrag dat anderen op subjectieve manier als storend ervaren. "Overlast verschijnt in de meest diverse vormen en in de meest diverse situaties en beïnvloedt sterk het onveiligheidsgevoel van de burger", heet het in het Nationaal Veiligheidsplan van 2008-2011 (Nationaal Veiligheidsplan, 2008: 26). En: "Het is een probleem dat een gepaste prioritaire aanpak vraagt op maat van de lokale situatie. De kans dat mensen er slachtoffer van worden of mee geconfronteerd worden, moet sterk verminderen. Hierdoor zal ook het onveiligheidsgevoel dalen" (id.).

Het brengt ons niettemin bij de vraag wat 'overlast' nu eigenlijk is?

Verfaillie et al. vertrekken vanuit de stelling dat het overlastdiscours – zoals het in beleidsdocumenten wordt gehanteerd – eigenlijk 'een mythe' is. Daarmee bedoelen ze dat het begrip 'overlast' zoals het gewoonlijk gebruikt wordt, een bepaalde kijk vertegenwoordigt op maatschappelijke praktijken en problemen en voorrang geeft aan specifieke oplossingen. Begrepen als een specifieke "gepercipieerde werkelijkheid" is overlast, met de terminologie van Roland Barthes, eigenlijk een 'mythe', bepaald door de manier waarop we over bepaalde zaken spreken. Overlast is dus steeds een specifiek sociaal construct dat het resultaat is van historisch gegroeide machtsverhoudingen. 'Overlast' verschijnt in de huidige sociaalhistorische context van de economisch-liberale (en laatmoderne) samenleving vooral als een lens die beleidsmakers toelaat samenlevingsproblemen te herleiden tot individualiseerbare problemen, individuele of zelfs karakteriële eigenschappen van mensen, en die toelaat het individu aan te spreken op zijn individuele verantwoordelijkheid.

Problematisch echter is dat er een sterke grijze zone ontstaat en een informalisering van het sanctioneringbeleid (Verfaillie e.a., 2007). "Door de oorzaken van overlast toe te schrijven aan individuen en groepen en die gedragingen voor te stellen als een veiligheidsrisico wordt identiteit van erg groot belang bij het bepalen van wat voor gedrag (of individu) in een welbepaalde context aanleiding kan geven tot onveiligheidsgevoelens en aldus moet worden afgeleid of uitgeschakeld. Overlast kan volgens beleidsmakers onmogelijk duidelijk omschreven worden. Door die informalisering ontstaan in het kader van een lokaal veiligheidsbeleid nieuwe discriminaties of krijgen oude vormen van selectiviteit een nieuw kleedje" (Verfaillie, e.a., 2007: 6-7). In tegenstelling tot het 'storende en onaangepaste gedrag' van individuen en groepen, gaat het volgens Verfaillie et al. in de feiten om een "geinstitutionaliseerd onvermogen om constructief om te gaan met samenlevingsproblemen" (Verfaillie, e.a., 2007: 8-10). Hiermee komen we terug bij de kern van ons betoog over de structurele oorzaken van die samenlevingsproblemen. De crisis van de jaren '70 en de gestage overgang naar een Schumpeteriaans competitie-model die vooral de steden treft, brengt

via nieuwe kapitalistische accumulatie-strategieën die de stadskas moeten spekken, klaarblijkelijk een versterkte tendens van lokale penaliserende en disciplinerende van bepaalde risicopopulaties met zich mee. 'Overlast' kan in die context worden beschouwd als een bewust vaag gehouden begrip dat als pasmunt moet dienen om ongeregelde uit de weg te ruimen in het streven van ondernemende steden naar de status van een commerciële, residentiële en toeristische trekpleister.¹⁰

De revanchistische stad?

Neil Smith refereert naar de opkomst van 'de revanchistische stad' die herrijst als een feniks uit de assen van de sociale dualisering en sociaalruimtelijke fragmentatie, voortgebracht en versterkt door de neoliberale politiek van marktgerichte (stads-)ontwikkeling¹¹ (Smith, 2002). Hij haalt zijn inspiratie voor dit begrip bij de gelijknamige negentiende-eeuwse Franse burgerlijk-politieke beweging die weerwraak (revanche) wilde nemen op het gewone volk voor zowel de overname van Parijs door de Commune in 1871 als voor de nederlaag tegen het Duitsland van Bismarck (tijdens de Frans-Duitse oorlog 1870-1871) waarvoor Napoleon III en zijn gevolg verantwoordelijk gesteld werden (Smith, 1996; Uitermark, e.a., 2005; Meert, Stuyck, e.a., 2005). Waar zijn analyse over de revanchistische fase van gentrificatie zich oorspronkelijk toespitste op New York en het beleid van de burgemeesters David Dinkins (1990 tot 1993) en Rudolph W. Giuliani (1994 tot 2001), stelt Smith dat deze trend zich wereldwijd doorzet. "Van São Paulo tot Singapore, van Rotterdam tot Johannesburg, overal wordt het aantrekken van midden- en hogere-inkomensgroepen als dé oplossing gezien voor stadsvernieuwing en worden gemarginaliseerde groepen tot een deel van het probleem verklaard." (Uitermark, e.a., 2005). De revanchistische tussenkomsten bestaan er tegen die achtergrond in, zoals Macleod stelt, "de publieke ruimten opnieuw op te eisen voor die groepen die economische waarde hebben als producenten of consumenten, ten nadele van de minderbedeelden die hierdoor omzeggens worden uitgesloten." (Macleod, 2002: 606).

Meer algemeen zijn er twee uiterste gevolgen van dit 'revanchistisch gentrificatiebeleid': (1) De extreme sociaalruimtelijke uitdrukking hiervan is een verregaande enclavering; een beleid dat zogenaamde 'hekwerkwijken' of 'gated communities' – die gelukkig eerder schaars zijn in Vlaanderen – de vrije loop geeft. Er zijn wel enkele stedelijke hekwerkwijken in Antwerpen (de Rivierstraat aan het Antwerpse Zuid) en Brussel (aan het einde van de Louizalaan naast het Terkamerenbos in Brussel scheidt een hek de 'square des millionnaires' van de openbare weg), alsook perifeer-stedelijke hekwerkwijken in Kapellen, Sint-Martens-Latem en Genk (het prestigieuze condominium Bokrijkpark nabij Genk). (2) Het revanchistisch gentrificatiebeleid voert een 'koude oorlog' op straat tegen de armen die de nieuwe kapitaalcrachtige klasse bedreigen. De centrale doelstelling is deze onderklasse en 'storende elementen' expliciet uit het zicht te verwijderen. Hiervoor wordt een defensief architecturaal en infrastructuurbeleid gevoerd dat rondlummelen ontmoedigt en het "lompoproletariaat" verjaagt door middel van bewakingscamera's, sprinklers, de verwijdering van bankjes, private bewaking, hekken, antislaapbanken, de ondertussen beroemde Mosquito die een ultrasoon geluid uitzendt dat jongeren wegjaagt, de verregaande ASBO's/Anti Social Behaviour Orders in het Verenigd Koninkrijk en natuurlijk de gemeentelijke administratieve sancties (de GAS-wet) en andere ruimtelijk-repressieve maatregelen zoals een samenscholings- en straatverbod bij ons in Vlaanderen (zie ook Lippens, 2006: 68-74; Hansen, 2006: 15-17). Samengevat: Smith lijkt met de term 'revanche' een soort 'intentionele wraak' van hogere klassen uit te drukken die de stad willen terugclaimen en herscheppen naar hun moraal en beeldvorming – actieve en agressieve verdringing dus met de wind in de rug door de steun van de politieke klasse. Het is echter de vraag of dit model van "revanchistische gentrificatie" met zijn duidelijk vijandbeeld de toets met de werkelijkheid kan doorstaan? We geven hierbij een drietal kanttekeningen:

Onderzoek in de Marollen duidt op de verschillende soorten *gentrifiers* en op hun verschillende houdingen tegenover de oorspronkelijke wijkbewoners¹². Deze *gentrifiers* hebben uiteenlopende houdin-

gen wat betreft de mate van solidariteit en/of disciplineringswensen ten aanzien van sociaaleconomisch kwetsbaren en armen in de buurt. Aan de ene kant zijn er de opportunisten, trendy winkeliers met duurdere faciliteiten, die zich in de traditionele winkellagen vestigden omdat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest het commercieel ondernemerschap wilde subsidiëren met zogenaamde 'handelscontracten'. Deze groep van *gentrifiers* bekommert zich niet om de buurt en haar armen en zien daklozen liefst uit het straatbeeld verdwijnen. Naast deze commerciële *gentrifiers* zijn er ook jonge, residentiële *gentrifiers* en pioniers. Zij nemen een tolerante houding aan tegenover anders-zijn en roepen niet om repressie, maar anderzijds vinden ze niet dat ze zelf solidair hoeven te zijn met de armen en de daklozen in de buurt (Meert, Stuyck, e.a., 2005). Voor deze laatste groepen van *gentrifiers* (met name de pioniers uit de lagere middenklasse) geldt dat samenleven met 'marginalere' groepen juist sociale waardering of 'symbolisch kapitaal' oplevert bij soortgelijken, waardoor dit statusverhogend werkt (Boterman, 2005: 16-19). Deze laatste groep functioneert niettemin veelal als wegbeveerder. Nadat zij de buurt meer acceptabel hebben gemaakt, trekken de agressievere groepen binnen (o.a. projectontwikkelaars en commerciële *gentrifiers*).

Naast eerder agressieve vormen van 'revanchistische' gentrificatie zien we ook zachtere technieken en strategieën die we onder de noemer van het 'disciplinerende' gentrificatiemodel plaatsen. Dit disciplinerende gentrificatiemodel is gebaseerd op controle en disciplinerende, en geconcentreerd op het gedrag en de levenswijze van de onderklasse. Het doel is dus geenszins de expliciete verwijdering van die onderklasse, zoals het hardere 'revanchisme' proclameert. Beleidsmatig klinkt het veeleer dat gemarginaliseerde groepen en achtergestelde buurten erop zullen vooruitgaan via "sociale mix" – een zachtere populatietechniek waarbij men verdunning van armoede in probleembuurten realiseert door kapitaalcrachtige groepen binnen te brengen die voor meer orde, rust en ordentelijk gedrag zullen zorgen (Storme, 2008). Deze 'zachtere' sociaalruimtelijke klassenstrategie vraagt evenwel een veiligheidsbeleid.

Naar deze tweede variant van klassenstrategische stadsontwikkeling wordt vaak verwezen met de uitdrukking 'een veiligheidsbeleid met een menselijk gelaat' of met het depolitiserende begrip 'de sociale herovering van de (risico-)wijken'. De definitie luidt: "Sociale herovering staat voor sociale en fysieke interventies gericht op het vergroten van de leefbaarheid en veiligheid in de publieke ruimte, het realiseren van een meer evenwichtige samenlevingsopbouw en het formuleren van gemeenschappelijke competenties en gedragsregels om het dagelijkse verkeer tussen bewoners te bevorderen." (Stad Antwerpen, 2005). Cruciaal hierbij is het vormen door een amalgaam van actoren van een breed gedragen consensus over hoe de veiligheidsproblematiek moet worden opgevat en aangepakt.

Deze veiligheidscoalitie betreft een terreinverbreding naar de sociale diensten en buurtorganisaties, maar ook naar politiediensten en zelfs private projectontwikkelaars die bijvoorbeeld nieuwe huisvesting in achtergestelde buurten kunnen realiseren; een monsterverbond als het ware om tot een meer homogeen 'integraal veiligheidsbeleid' te komen (Goris, 2000). Ook de zachte sociale krachten van de welzijnssector en sociale programma's kijken dus in deze 'sociale herovering' mee door de lens van het veiligheidsbeleid (Engsbensen e.a., 2005; Meeuws, 2007; Boutelier, 2005). De directeur van de dienst 'Integrale Veiligheid' in Antwerpen, Tom Meeuws, stelt dat "de stad hierbij een vriendelijke maar resolute suppoost of nachtwaker is, gericht op het vergroten van leefbaarheid en veiligheid in de publieke ruimte en een evenwichtige samenlevingsopbouw" (Meeuws, 2007). Die tweede variant, de zachtere disciplinerende gentrificatie, is volgens Uitermark en Duyvendak veeleer de Europese variant van het stedelijk revanchisme (Uitermark & Duyvendak, 2005).

Dat disciplinerend stadsontwikkelingsmodel komt niettemin tot stand door het gestage verlies aan legitimiteit van de (Fordistisch-Keynesiaanse) verzorgingsstaat en een op collectieve voorzieningen gebaseerd model waarin de staat de voornaamste actor was (cfr. het herverdelende stedenbeleid). Deze afbrokkeling van de verzorgingsstaat zorgt voor een gestage verschuiving van armoedebestrijding naar een activerings- en disciplineringsbeleid waarbij armen zelf verantwoordelijk ge-

acht worden voor hun achtergestelde situatie (Macleod, 2002: 603). De betuigende overheid treedt op ten voordele van een meer kapitaalcrachtige klasse die nu het centrale beleidssubject wordt in het stadsontwikkelingsbeleid, daar waar de kloof tussen arm en rijk, en dus de sociaal-ruimtelijke fragmentatie, verdiept. Om dit toch even te expliciteren, nogmaals Tom Meeuws aan het woord: "De spanning tussen arm en rijk, nooddruft en welstand, zal alleen maar toenemen en daarmee de vraag naar ordehandhaving en overlastbeteugeling. Het is onze overtuiging dat die spagaat alsnog meer zal vragen van een lenige overheid die bereid is om overlast zonder veel poespas aan te pakken" (Meeuws, 2008).

Er rijzen niet alleen vragen rond de term 'revanchisme' met zijn te sterke klemtoon op wraak van de nieuwe aan te trekken middenklassengroepen, maar ook rond de globaliteit van deze revanchistische hypothese. Europese steden zijn in vergelijking met Amerikaanse steden namelijk nog steeds sterk geworteld in de traditie van sociale democratie (en kennen dus een herverdelend en flankerend beleid). Door wat men doorgaans 'padafhankelijkheid' noemt, de hardnekkigheid van reeds gemaakte keuzes ten aanzien van innovatieve ideeën en praktijken, is het moeilijk om te spreken over een radicale overgang van de herverdelende stad naar een revanchistische straffende stad (De Baets, 2000: 54-55, Boas, 2007, Pierson, 2000). Europese steden kennen veel meer sociale praktijken die de civiele maatschappij en de overheid zelf opzet om nog een zorgaanbod en collectieve voorzieningen uit te bouwen voor gemarginaliseerde groepen en de minder goedgevoelde middenklasse (Calliauw, 2005). Er zijn, met andere woorden, ook bestaande krachten vanuit de civiele samenleving en vanuit de overheid zelf die zich verzetten tegen de opgelegde marktgerichte stadsontwikkeling en de hardere aanpak ten aanzien van kwetsbare groepen. Desondanks zien we, zoals voorheen aangegeven, ook een verschuiving van sociale programma's en de welzijnssector richting veiligheidsdoctrine. Bovendien zien we niet alleen dat contextuele factoren zoals de specifieke vormen van sociaal beleid – afhankelijk van stad tot stad – een rol spelen, ook economische (regeneratie via vastgoedontwikkeling en de afhankelijkheid van extern kapitaal) en politieke factoren (bijvoorbeeld de aanwezigheid van

het extreemrechtse VB als zweeppartij, ...) zijn van belang.

Sommige auteurs oordelen vanuit die relativisering dat waakzaamheid geboden is, alleen al omdat er repressieve en uitsluitende beleidsmaatregelen uit andere landen zijn geadopteerd. "Soms worden beleidsmaatregelen uit andere landen geadopteerd of overgenomen om opportuniteitsredenen, of gewoonweg omdat ze elders bestaan." (Lippens, 2007: 74). Volgens Lippens is de neoliberale politiek in België altijd beperkt geweest, waardoor veel van de welvaartsvoorzieningen – hoewel bedreigd – voorlopig nog intact zijn. Deze worden volgens hem nog steeds ondersteund door grote groepen kiezers die tot op zekere hoogte nog steeds wensen te investeren in sociale politiek, welvaartsverdelende maatregelen inclusief (Lippens, 2006: 74). Niettegenstaande deze kritische marge die we moeten bewaren tegenover de expliciete these van 'revanchistische gentrificatie' zoals geformuleerd door Neil Smith, zijn er 'revanchistische tendensen' aanwezig in steden zoals Rotterdam, Mechelen, Brussel en Antwerpen, waarbij het stadsontwikkelingsbeleid zich steeds sterker verstrengelt met hardere repressieve en disciplinerende maatregelen.

Naar een gewapend bestuur met een menselijk gelaat in Antwerpen. Volle GAS vooruit!

De opkomst van het Ondernemende Antwerpen.

De focus op veiligheid en overlastbestrijding kreeg voet aan wal in verschillende steden. In Tessenderlo nam de burgemeester bijvoorbeeld het initiatief voor een samenscholingsverbod voor jongeren op een zogenaamde lummelhoek, of in Mechelen waar de burgemeester zijn versterkt veiligheidsplan ontvouwde (het 'V+plan' of Stadsplan Veilig). Zo bepaalt dit plan dat ouders een boete tot 250 euro kan worden opgelegd voor overlast die hun kinderen veroorzaken en zijn er huis-aan-huisbezoeken. Hiermee wil men de ouders 'responsabiliseren'. Ook de andere Mechelse innovatie, het bemannen van bewakingscamera's door privéfirma's, bevindt zich in een juridische schemerzone (perstekst Liga van de Mensenrechten, 2005). Ook in Brussel zien we de agressieve gentrificatie op zijn De Donnae's, waarbij buurten ontruimd werden, met de focus op de sociale herconfiguratie van

woonwijken (Kesteloot in: Van Garsse & Vileyn, 2006:3; Storme, 2008). Er is duidelijk een trend richting 'nieuwe stedelijke mores' op conservatieve leest. Om echter bij het specifieke thema van *stedelijk revanchisme* te blijven, gaan we afsluitend even in op de Antwerpse case, en meer bepaald op het stads- en buurtontwikkelingsbeleid. We zien tegen de achtergrond van de ondernemendestadsontwikkeling, zowel zachtere disciplineringsstechnieken als hardere vormen van revanchisme ontstaan in het stads- en buurtontwikkelingsbeleid. De centrale boodschap daarbij is de volgende: "Met bestuurlijke maatregelen en gemeentelijke administratieve sancties zal de stad haar rol als nachtwaker, suppoost en scheidsrechter in het openbare domein blijven spelen." (Bestuursakkoord Antwerpen, 2007-2013: 42).

Gentrificatie van buurten begon in Antwerpen al midden de jaren '80 rond het Antwerpse Zuid, het laat 19de-eeuwse burgerlijke stadsdeel, en wat later rond het Antwerpse 'waterfront' langs de Schelde. Bohemiens, intellectuelen en kunstenaars waren er op zoek naar kwalitatief wonen. Terwijl er tussen midden de jaren '80 en de jaren '90 eerder een sociaal-innovatieve geïntegreerde buurtontwikkeling was (via de herwaarderingsaanpak en de poging tot regulatie van private projectontwikkeling via 'Stad aan de Stroom' (SAS), het Europese URBAN 1 & 2 programma's, het VFIK en het Vlaamse Sociaal Impulsfonds (SIF), ging de stad naar het einde van de jaren '90 toe veel actiever zelf de regie voeren in verschillende buurten met marktpotentie. De focus veranderde van armoedebestrijding via geïntegreerde buurtontwikkeling naar een gentrificatiebeleid door het ontwikkelen van buurten als Antwerpen Noord, Borgerhout, Het Zuid met het nieuwe justitiepaleis, het Eilandje, het Schipperskwartier en de Atheneumbuurt, ... (Moulaert, 2002; Christiaens, e.a. 2007; Debruyne, Oosterlynck & Block, 2008; Loopmans, 2008 b). Dit actieve gentrificatiebeleid wordt echter pas 'hegemonisch' vanaf 2000 met de komst van 'de bestuurscoalitie van de laatste kans' (Loopmans, 2008 b). Stadsontwikkeling verschuift van het departement 'Sociale Zaken' naar de Schepen van stadsontwikkeling en ruimtelijke planning. Ook de vroegere Buurtontwikkelingsmaatschappij (BOM) wordt opgedoekt en vzw SOMA wordt later

omgevormd tot het stadsontwikkelingsbedrijf VESPA. Verschillende ruimtelijk-fysieke regeneratieprojecten vormden de grondslag van dit ondernemende stadsontwikkelingsbeleid. PPS-constructies (bvb. de uitbating van gerechtsgebouw en Permeke Grand Café) werden opgezet zodat 'return on investment' zou worden verzekerd. Er wordt daarnaast een actief

malig Schepen van Integrale Veiligheid Grootjans en Tom Meeuws (nu directeur IV) steeds sterker tot 'integrale veiligheid' (Boutmans, 2007). Deze integrale veiligheidsaanpak krijgt zijn volledige armslag op 29 november 2004 wanneer de Antwerpse meerderheid het 'Stadsplan Veilig' goedkeurt. Het hoofddoel bleek toen vooral te bestaan in een grondige gecen-

© GUY QUINTEUR

vastgoedbeleid gevoerd, via het opgerichte stadsontwikkelingsbedrijf VESPA, ook in zogenaamde 'risicobuurten' met investeringspotentieel zoals Antwerpen Noord en Borgerhout. Om die risico's in 'hotspotbuurten' te flankeren wordt vanaf 2000-2003 een actief veiligheidsbeleid opgezet en geïnstitutionaliseerd in Antwerpen via de nieuwe cel 'integrale veiligheid' onder Schepen Grootjans van Integrale Veiligheid. Dit actieve gentrificatiebeleid krijgt bovendien versterking door de machtspositie van ex-Dimarso-boy "de Patrick" of "the brick mayor" die, geflankeerd door een amalgaam van bekende popsterauteurs en -acteurs, een klinkende verkiezingsoverwinning haalde in 2006.

De oorspronkelijke betekenis van 'gewapend bestuur' wordt hierdoor sterk onder druk gezet. Terwijl de aanvankelijke invulling van gewapend bestuur samenviel met systematische, soms erg forse, controles op bepaalde handelszaken rond het Falconplein (het "Rode Plein", veelal in handen van "Russische maffia"), belwinkels enz., vervaagt deze term onder toen-

traliseerde informatievergaring over wie er woont in de zogenaamde 'hotspotbuurten'. Die informatie wordt verkregen door systematische huis-aan-huisbezoeken in de betrokken wijken, waarbij de bewoners en hun omgeving worden bevraagd over en gecontroleerd op hun werksituatie, welzijn, taal, inkomen en fysieke toestand van het pand. De deur-aan-deurcontroles, beter bekend als de X-stra!-controles, waren volgens de eerste aanbeveling van de privacycommissie niet verenigbaar met de principes inzake bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Het schepencollege keurde daarom een aangepaste operationalisering van het X-stra!-project goed. Wanneer in 2005 deze X-stra!-controles in voege treden, is er een merkbare verschuiving van de hardere repressieve versie ten aanzien van overlast, die impliciet mikte op de actieve opsporing en verwijdering van vluchtelingen, naar een 'zachtere' meer disciplinerende vorm van controle in risicovolle 'hotspotbuurten'.

Vanaf 2007 werd dit disciplinerende beleid in de nieuwe bestuurscoalitie verder

geïstitutionaliseerd in de bedrijfseenheid 'Integrale veiligheid' onder leiding van Tom Meeuws. Integrale veiligheid komt er vanaf dan op neer dat allerlei diensten worden ingeschakeld in een operatie met als formeel doel het opsporen van ongezonde woontoestanden waarbij men gebruikmaakt van de bevoegdheden van de Vlaamse Wooncode. "Om in sommige straten de achterstand aan te pakken, de bevolkingsgegevens te controleren en tegelijkertijd op de meest laagdrempelige manier 'sociaal' te investeren, wil Antwerpen de huisbezoeken voortzetten. De X-stra teams, met telkens een vertegenwoordiger van de woondienst, het OCMW en van Integrale Veiligheid, worden daarom in de toekomst nog in aantal uitgebreid" (Bestuursakkoord van de stad Antwerpen, 2007-2012: 41). Volgens sommigen is dit X-tra!-project misbegrepen, en is dit slechts een doorgedreven vorm van gebiedsgericht werken.

Met gebiedsgericht veiligheidsbeleid wordt verwezen naar buurtregie die wordt ingezet op de 10 'hotspotbuurten' en 5 'hotspotstraten'. De buurtregisseurs zijn hierbij de ogen en oren van de stad op de straat. De Stad ziet buurtregie als een veiligheidsbeleid met een menselijk gelaat "in buurten waarin de leefbaarheid en sociale samenhang een kritische grens hebben overschreden en het gangbare beleid te weinig successen boekt." (Stad Antwerpen, 2005). Door de uitbouw van een breed netwerk met alle diensten en actoren uit het middenveld, de welzijnssector en buurtbewoners, betrekken zij alle relevante partners in de buurt; dit expliciet kijkend door de lens van het veiligheidsbeleid om problemen in de buurt – onder de noemer van 'overlast' – aan te pakken (Bestuursakkoord van de stad Antwerpen 2007-2012: 41). In deze buurtactieteams of 'buurtoverlegplatforms' en toezicht-netwerken werken betrokken diensten zoals Buurtregie (Dienst Integrale Veiligheid), stedelijk wijkoverleg, 'Samenleven in diversiteit' (Dienst Sociale Zaken) en organisaties zoals Samenlevingsopbouw Antwerpen Stad en buurtcomités, onder leiding van de buurtregisseurs van de bedrijfseenheid 'Integrale Veiligheid', samen aan een draaiboek met acties en maatregelen voor minder overlast en 'een leefbare hotspotbuurt'. Via deze gebiedsgerichte aanpak in moeilijke buurten van de stad wordt de controle over en de aanpak van overlast geïntensifieerd en gesystemati-

seerd. Op die manier wordt er via deze proactieve "vindplaatsgerichte hulpverlening" een sociale herovering van risicowijken ingezet.

De aanpak wordt per buurt gediversifieerd op basis van het criminografisch profiel van kwetsbare groepen (zijnde jonge veelplegers, jonge meelopers, Balkankinderen, verslaafde veel- en vaakplegers, risicogezinnen, vuilhufters) en het overlastprofiel van de buurt. In de ene buurt wordt er meer aandacht besteed aan het wegwerken van commerciële verloedering. In een

met de middenklasse en de armoede zal verdwijnen". Door deze keuze van symptoombestrijding is er met andere woorden weinig sprake van een structureel armoedebestrijdingsbeleid of van 'andere' visies die doorsijpelen inzake sociaal-ruimtelijke ontwikkeling. De armen zelf in plaats van de armoede wordt aangepakt (Inslegers & De Decker, 2004). De toekomst brengt hierbij weinig optimisme. Er hangen namelijk scenario's in de lucht om de dienst Samenleven en de dienst Integrale Veiligheid te integreren, waarvan Tom Meeuws diensthoofd wordt.

© GUY QUINTELLER

andere buurt kunnen de problemen zich concentreren rond storend rondhanggedrag van jongeren. In sommige buurten zullen specifieke acties (sluiten van een vzw, het aanpakken van parkeeroverlast, camerabewaking op een sluikstortspot) soelaas moeten brengen. Om de zichtbaarheid van buurtregie voor de burgers te vergroten zet de stad bovendien geregeld 'buurt-aan-de-beurt-acties' op waar activiteiten rond gezelligheid, veiligheid en leefbaarheid met de buurt georganiseerd worden (Stadsplan Veilig, Blz. 22). Op dit punt ziet men ook duidelijk de discursieve consensus doorwerken van de integrale veiligheidsaanpak. De veiligheidslens waardoor gekeken wordt, zowel bij de dienst Integrale Veiligheid als de dienst Samenleven (Sociale Zaken), is die van de leefbaarheidsproblematiek. Respectievelijk klinkt het ofwel "kuis de steden op en de armoede problematiek is weg" ofwel "leer mensen samenleven, werk aan sociale cohesie, en leer de armen samenleven

Dit integraal stads- en wijkontwikkelingsbeleid bevat naast deze 'zachtere' disciplinerende aanpak, ook een hardere 'revanchistische poot'. We zien dit revanchistische stadsontwikkelingsbeleid, wat de burgemeester Janssens categoriseert onder 'de totaalaanpak', vooral bij de regeneratie van het Schipperskwartier en het De Coninckplein in de Atheneumbuurt; twee buurten met investeringspotentieel voor projectontwikkelaars die tot op vandaag een grondige gedaanteverandering ondergaan. Het Schipperskwartier is een oude Antwerpse buurt en ligt ten noorden van de Grote Markt. De kaaien met de peperdure lofts zijn vlakbij en het centrum van de stad ligt op loopafstand ... Ten noorden van het Schipperskwartier ligt het Eilandje, sinds enkele jaren het Mekka van de projectontwikkelaars. Nochtans is het Schipperskwartier ook een woonbuurt met hoofdzakelijk sociale woningen en staat het bekend voor zijn rosse buurt. Niettegenstaande de inperking van de

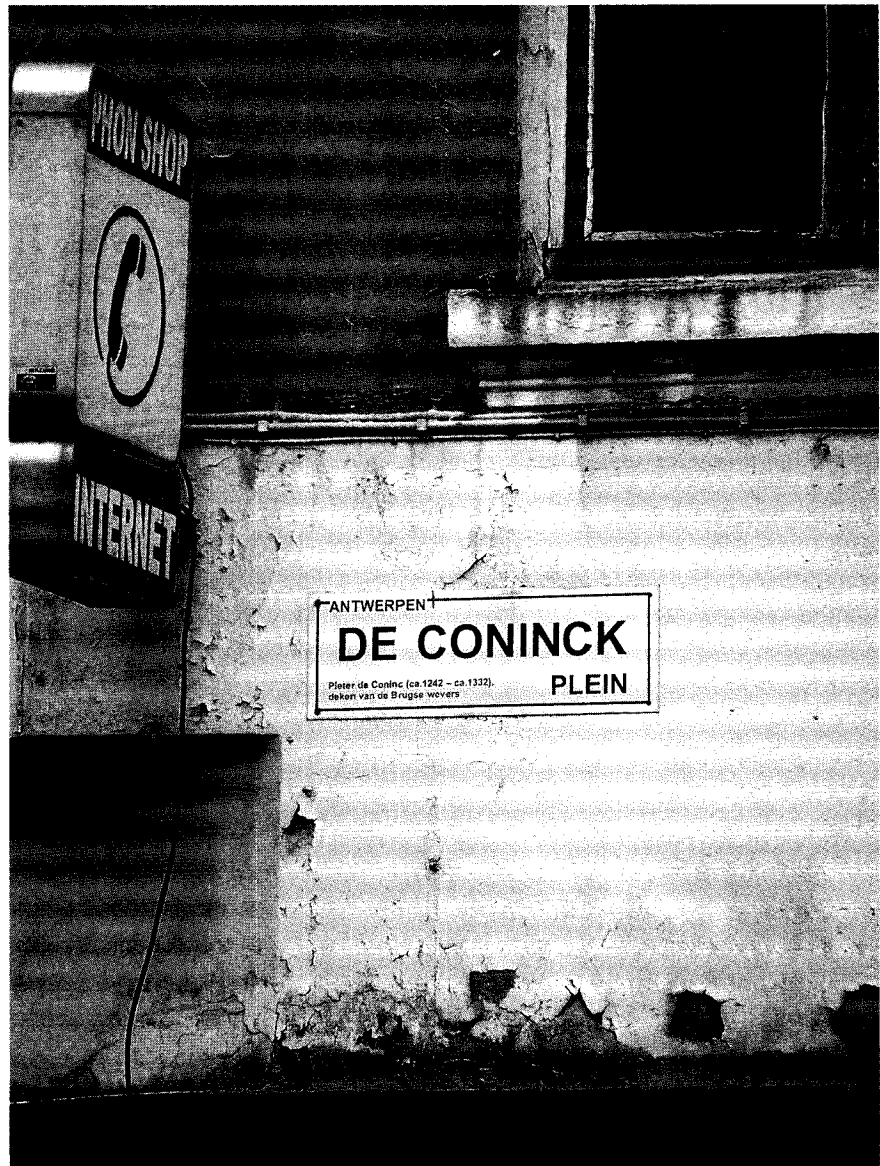
rosse buurt al tussen 1994 en 1997 op gang kwam, doken in maart 2000 alarmerende berichten over een mogelijke grote inperking van de Antwerpse rosse buurt tot een gedoogzone van drie straten (Vandenbroeck, 2007). Ook de Oudemansstraat, de hartslagader van de Antwerpse rosse buurt, ging dicht. Terwijl dit regeneratieproces van het Schipperskwartier in het begin een eerder sociale aanpak kende – door de sociale woonfunctie af te stemmen op het economisch potentieel van de buurt en het bestaande ‘red light district’, het Exit-project op te starten dat prostituees wil helpen om uit het vak te stappen, de begeleiding van het gezondheidscentrum Ghapro dat prostituees coacht en begeleidt (Vandenbroeck, 2007) – werd de opwaardering van de buurt hoe langer hoe meer gekenmerkt door revanchistische stadsontwikkeling.

De rosse buurt werd sterk ingeperkt van zestien à zeventien straten tot een ‘concentratiegebied’ van drie straatjes vlak bij het Falconplein (de Schippersstraat, de Verversrui en de Vingerlingstraat) en een hip “Villa Tinto”-project, het strak gesigneerd megabordeel midden in de wijk dat 51 kamers telt. Villa Tinto rekent voor een vitrine vijftig euro voor een periode van twaalf uur, biedt betere hygiënische omstandigheden en voorziet meer controle- en veiligheidsmaatregelen dan de vroegere prostitutiehuizen. Toch werden vooral prostituees met geldige papieren begeleid naar deze nieuwe voorzieningen. De vooral Afrikaanse en Oost-Europese prostituees zonder papieren ‘verhuisden’ naar “de tafelrand van de maatschappij” zoals Marion van San stelde (Van San, 2007), waardoor ze in de bestaansonzekerheid werden geduwd en niemand nog zicht had op hun welbevinden. Zoals Chris Destoop al aangaf in zijn boek *Zie zijn zo lief, meneer*: “Prostitutie is een internationale handel en de Albanese maffia die groten-deels verdwenen is uit het Schipperskwartier, trok naar andere steden zoals Brussel, Charleroi en Parijs”. De toenmalige Antwerpse hoofdcommissaris Serge Muyters bevestigde dit op een cynische manier in *De Standaard*: “Het is inderdaad zo dat we het probleem verschuiven. Mijn collega’s in Charleroi zijn helemaal niet zo blij met de Antwerpse aanpak. Maar ik ben verantwoordelijk voor mijn stad. Als ze dit beleid overal zouden toepas-

sen, geraakt het probleem uiteindelijk ook overal opgelost.” (*De Standaard*, maandag 10 november, 2003).

Ook de ruimtelijk-fysieke transformaties in het Schipperskwartier zijn gemaakt op leest van de marktgerichte vastgoedontwikkeling met de uitbouw van enkele typische luxeappartementen en zakenkantoren. Danny Bonte van het buurtcomité SOS Schipperskwartier verwijst naar deze klassenconflicten tussen oude en nieuwe bewoners: “Dit Schipperskwartier is een

Zeemanshuis Antwerpen (IZA) dreigt te worden gesloopt. Het gebouw heeft niet alleen een enorme architecturale en historische waarde enerzijds, maar heeft ook een belangrijke sociale functie doordat het ruimte voor ontmoeting en goedkope en degelijke slaapgelegenheid aanbiedt aan zeelieden. Vier van de vijf ontwerpen voor het stadsontwerp Zeemanshuis-Falconplein binnen het stadsvernieuwingsproject aan het Schipperskwartier integreerden het huidige IZA-gebouw. Toch koos Ant-

© GUY QUINTELLER

van de oudste volkswijken van de stad. Iedereen kende iedereen. Dat is veranderd doordat aan de rand luxueuze appartementsblokken en kantoorgebouwen opdoken (zoals dat van het Vlaams Economisch Verbond). Van die zijde is er grote druk uitgeoefend op het stadsbestuur om deze wijk te saneren.” Ook het Internationaal

werpen het enige ontwerp waarin het gebouw van het IZA wordt afgebroken. Het gekozen ontwerp bevat een totale heropbouw en renovatie van het blok tussen het Falconplein, de Oude Leeuwenrui, de Generaal Belliardstraat en de Falconrui, waar het IZA deel van uitmaakt; dat alles in een privaat-publieke samenwerking

(PPS) met SD Worx. Het is duidelijk dat ook hier sociale verdringing deel uitmaakt van dit stadsproject.

Eenzelfde revanchistische tendens zien we op het *De Coninckplein* en de omliggende buurt, die moeten 'gezuiverd' worden van ongewenste individuen (namelijk 'niet-consumerende' en 'de consumptie van anderen hinderende individuen' zoals bedelaars, 'hangjongeren', daklozen en andere marginale groepen) die in de weg staan voor een goede rangorde van de stad in de interstedelijke globale competitie (Loopmans, 2007; Loopmans, 2008). Niet alleen wordt het Bijzonder Plan van Aanleg gewijzigd om de Afrikaanse nachthoreca via bestemmingswijzigingen wettelijk uit te bannen – "het uitdoofscenario" –, met snelheid en efficiëntie geïmplementeerd door het stadsontwikkelingsbedrijf VESPA (Loopmans, 2007). Een reeks andere maatregelen passeren ook de revue, zoals het straatverbod voor tippelende prostituees¹³ in 2005 en de verbanning van de prostitutie naar één gedoogzone in het Schipperskwartier, en het in grote getale plaatsen van camera's.

Daarnaast moet ook de drughulpverlening 'Free Clinic' weg, voorstellen van buurtwoners om er kleinschalige socialewoningprojecten op te zetten worden niet eens in overweging genomen. "Erger, alle gemarginaliseerde mensen die op en rond het plein wonen en leven moeten er weg. De aankopen van VESPA, het straatverbod, het terrasverbod zijn allemaal elementen in dit flankeringsbeleid." (Calliauw, 2005). Reacties van onderuit door het DAK (Daklozen Actie Comité – onderdeel van Basta!) tegen deze gentrificerende stadsontwikkeling en de groeiende veiligheidsobsessie van 'het Stadsplan Veilig', ontmoeten de strenge hand der wet met gepaste GAS-boetes, die ze later juridisch konden counteren. De toepassing van de gemeentelijke administratieve sancties treft bovendien vooral de daklozen volgens de Antwerpse straathoekwerkers van CAW Metropool waardoor ze nog meer in de schulden worden geduwd (GVA, Metropool, 7/05/2008: 16)¹⁴. De bedoeling van deze revanchistische herwaarderingaanpak lijkt duidelijk een strenger veiligheidsbeleid op maat van de projectontwikkelaars. Het woonproject Arboretum is alvast een eerste vastgoedproject dat ruimte biedt voor nieuwe middenklassegezinnen (prijs tussen de 198.000 en 281.000

euro) tussen de Van Schoonhovenstraat, Schaafstraat en Lange Winkelhaakstraat. Toenmalig schepen van integrale veiligheid Grootjans plaatste deze hardere aanpak centraal in het stadsontwikkelingsbeleid: "Als mensen uit de vastgoedsector extra veiligheidsinspanningen eisen van de stad voor ze willen investeren in onder meer Antwerpen-Noord, dan is de stad bereid om daar op in te gaan." (Grootjans, *Gazet Van Antwerpen*, 10 november 2005).

Besluit: behoefte aan een politiserend rechtendiscours voor de stad

In dit artikel schetsten we de opmars van de 'veiligheidsdoctrine' in de stads- en wijkontwikkeling van de "Ondernemende Stad". We probeerden daarbij de twee kanten van deze veiligheidsdoctrine te behandelen: enerzijds de 'zachtere' technieken van disciplineren ten aanzien van kwetsbare 'risicogroepen' en anderzijds een harder revanchisme gericht op het verwijderen van 'storende groepen' (lees: de onderklasse). Niettegenstaande deze veiligheidsdoctrine in meerdere steden de kop opsteekt, spelen de stedelijke context en het aan de grond gevoerde beleid – zelfs in verschillende wijken – nog steeds de hoofdrol wanneer het aankomt op de strategische elleboogruimte om alternatieve praktijken en discours op te bouwen (Goris, 2000). Afhankelijk van de buurt wordt een disciplinerend beschavingsoffensief ingezet, wordt er weerstand geboden aan de veiligheidsconsensus, of wordt er al dan niet een repressievere aanpak gevolgd. Ondanks het feit dat verschillende contextuele factoren op meso-niveau een niet te onderschatten rol spelen, zien we niettemin in toenemende mate een model van stadsontwikkeling dat steunt op een mix van marktgerichte stadsontwikkeling en een versterkt veiligheidsbeleid. Verontwaardigd hierbij is de consensuele organisatie en implementatie van dit veiligheidssoffensief via het monsterverbond tussen de overheidsdiensten (sociale zaken en integrale veiligheid), de welzijnssector en het middenveld en private actoren die sociale problemen en achterstelling toenemend doorheen een veiligheidslens gaan "framen". Via verschillende kanttekeningen gaven we aan dat deze trend niet eenzijdig past in het "revanchistische plaatje". We zien namelijk, naast de opkomst van meer agressieve revanchistische recepten in de context van stadsontwikkeling gericht op het expliciete verwijderen van 'storende'

groepen, tegelijkertijd ook een 'zachter' beschavingsoffensief ten aanzien van de onderklasse ontstaan. Echter, beiden delen ze hun afzijdigheid ten aanzien van de bestaande asymmetrische sociale (klassen) verhoudingen, structurele armoedebestrijding en sociaalruimtelijke fragmentatie.

Tegen deze toenemende hegemonisering van het overlastdiscours en de veiligheidsdoctrine in, benadrukken auteurs als Henri Lefebvre het belang van "verschil in de stad". Lefebvre schoof dit idee naar voor in zijn bekende boek uit 1968 over het

.....
Vanuit de vaststelling dat elke inwoner van de stad 'recht op de stad' heeft, stellen we dan ook dat de huidige veiligheidsdoctrine – in zijn zachte en harde uitwerking – weinig bevorderlijk is voor het recht op de stad.
.....

recht op de stad, *Le Droit à la Ville*. Hij sprak vooral over het 'recht op de stad' tegen een homogeniserende rationalistische logica van het kapitalistisch model dat de arbeiders uitsloot. Kijkend door die lens van het conflictmodel, houden we ook hier een pleidooi voor de stad als arena van diversiteit en contestatie. Contesterende visies en antagonisme zijn de kern van een echt "politiiek" stedenbeleid. In deze conflictueuze dynamiek en diversiteit ligt het gezamenlijke 'oeuvre' van de stad dat kan worden opgebouwd vanuit het alledaagse leven van alle inwoners en de reële gebruikswaarde van de stad (Lefebvre, 1996: 172-173). De publieke ruimte en de stad worden nu gekoloniseerd door eenzelfde homogeniserende tendens van marktgerichte stadsontwikkeling en een versterkte veiligheidsdoctrine. Vanuit de vaststelling dat elke inwoner van de stad 'recht op de stad' heeft, stellen we dan ook dat de huidige veiligheidsdoctrine – in zijn zachte en harde uitwerking – weinig bevorderlijk is voor het recht op de stad.

Deze politiserende rechtenbenadering van Lefebvre, die uitgaat van het differentiële "recht op de stad", kan dit disciplinerende stadsontwikkelingsdiscours misschien een andere wending geven. Vanzelfsprekend heeft elkeen recht op veiligheid en is straffend optreden bij criminaliteit een noodzaak. Echter, het meest nefaste om dit recht te verwezenlijken is veiligheid te

herleiden tot symptoombestrijding bij de 'gevaarlijke' onderklasse. Meer dan ooit is er een gedeelde sociale strijd nodig om de structurele oorzaken van onveiligheid terug in het licht te zetten en de structurele achterstelling bij specifieke groepen te bestrijden. Deze gedeelde sociale strijd kan worden opgebouwd wanneer de civiele en de zogenaamde *inciviele samenleving* van groepen die uit de boot vallen of gestoten worden, maatschappelijke druk zetten van onderuit op deze vanzelfsprekende sociale en ruimtelijke rechten van zijn medeburgers. Het is vanuit deze coalities van beleidsactoren, kritische actoren uit de civiele samenleving, samen met diegenen aan de onderkant die getroffen worden, dat er zich "een coalitie voor het recht op de stad" kan vormen tegen die consensuele veiligheidscoalitie in.

Bibliografie

- Boas, T., C. (2007), "Conceptualizing Continuity and Change: The Composite-Standard Model of Path Dependence", *Journal of Theoretical Politics* 19, nr. 1, pp. 33-54.
- Boterman, (2005), "De stad is anders; Gentrification in Kopenhagen als distinctiestrategie", *Agora. Tijdschrift Voor Sociaal Ruimtelijke Vraagstukken* (21)2005, nr. 4, pp. 12-15.
- Boutellier, J.C.J. (2005). Meer dan veilig: over bestuur, bescherming en burgerschap (2005, april 07). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Boutmans, E., (2007), "De stad als nieuwe nachtwaker? Antwerpen staat niet alleen", *Oikos*, nr. 35, pp. 36-47.
- Brenner, N., (2004), *New State Spaces. Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford: Oxford University Press.
- Calliauw, K., (2005) "Revanchisme op Antwerpse wijze", <http://Infobasta.wordpress.com/2005/12/01/20051201-Revanchisme-Op-Antwerpse-Wijze/>
- Christiaens, E., Moolaert F. & Bosmans B., (2007), "The End of Social Innovation in Urban Development Strategies? The Case of Antwerp and the Neighbourhood Development Association Bom", *European Urban And Regional Studies*, 14, nr. 3, pp. 238-251.
- Clark, E., (2005), The order and simplicity of gentrification – a political challenge. In: Atkinson, R., & Bridge, G., *Gentrification in a Global Context: the new urban colonialism*. London, Routledge: 256-264, pp. 258.
- De Baets, P., (2000), "Veiligheidsstaat of verzorgingsstaat. De retoriek voorbij?", *Panopticon*, nr. 1, pp. 41-62.
- Debruyne, P., Oosterlynck, S. & Block, T. (2008), "Sociale innovatie als basis voor stadsontwikkeling? Grootchalige stadsprojecten versus sociale stadsvernieuwing in Gent", *Ruimte en Planning*, nr. 3.
- De Corte, S., (1996), "Wijkontwikkeling met wijkcontracten? Stadsvernieuwing in Brussel" in: Decker, P., Hubeau, B. En Nieuwinckel, S. (Red.), *In de ban van stad en wijk*, Berchem, Epo, 1996, pp. 209-218.
- De Hert, P., (2005), "Privatisering, decodificatie, instrumentalisering en wurging van de strafrechtelijke 'void for vagueness'-doctrine door de wet gemeentelijke administratieve sancties", in Santens, M. (ed.): *Gewapend bestuur? Gemeentelijk bestuur(srecht) en gemeentelijke admi-*
- nistratieve sancties ter bestrijding van overlastfenomenen en kleine criminaliteit*, pp. 67-88, Die Keure, Brugge.
- De Maesschalck, F. & Loopmans, M., (2002), "Herverdelling van middelen en mensen", *Rooilijn*, jaargang 35, nr. 3, pp. 120-125.
- De Rynck, F., Boudry, L., Cabus, P., Corijn, E., e.a. (Ed.), (2003), *De eeuw van de Stad: Over stadsrepublieken en rastersteden*. Brussel: Witboek Stedenbeleid, Project Stedenbeleid, Administratie Binnenlandse Aangelegenheden. Ministerie Van De Vlaamse Gemeenschap.
- Devroe, E., (2003), *Last van overlast. Volle gas vooruit. Orde van de dag*, Kluwer, nr. 24.
- Duyvendak, J.W., (2004), "Neighbourhoods, Cohesion and Social Safety" in: Vijver, K. Van Der & J. Terpstra (Eds.): *Urban Safety: Problems, Governance and Strategies*, Enschede: University Of Twente, pp. 27-35.
- Duyvendak, J.W. & J. Uitermark (2005), "De bestuurbare buurt. Uitdagingen voor onderzoek en beleid op het gebied van sociale menging", *Migrantenstudies* 21, pp. 87-101.
- Engsborgen, G., Snel, E. & Welterede, A., (2005), "Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam. Een verhaal over twee wijken". Den Haag. Wrr.
- Gazet Van Antwerpen, (2005), "Grootjans gaat in op vraag projectontwikkelaars", Antwerpen, *Gazet Van Antwerpen*, 10/11/2005, <http://Antwerpen.Gva.Be/Nieuws-Antwerpen/2005/11/10/Grootjans-Gaat-In-Op-Vraag-Projectontwikkelaars-Antwerpen.Html>
- Goris, P., (2000), Op zoek naar de krijtlijnen van een sociaal rechtvaardige veiligheidszorg. Analyse van de relaties tussen professionele actoren in het kader van een geïntegreerde preventieve aanpak van veiligheidsproblemen in achtergestelde woonbuurten. Leuven, KU Leuven, Doctoraats thesis.
- Hall, T. & Hubbard, P. (eds) (1996), *The Entrepreneurial City. Geographies of Politics, Regimes and Representation*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Hansen, A. L., (2006), *Space Wars and the New Urban Imperialism*, (Diss. Doct. Geografie). Lund University, 2006, 187 pp.
- Harvey, D., (1989), "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism" *Geografiska Annaler Series: B Human Geography*, 71, nr. 1, pp. 3-17.
- Hebberecht, P., (1990) "Het Belgisch politieel preventiebeleid" in: Eliaerts, Ch., Enhus, E. en R. Senden (eds.), *Politie in beweging. Bijdrage tot de discussie over de politie van morgen*, Antwerpen/Arnhem, Kluwer/Gouda Quint, 1990, pp. 81-88.
- Hebberecht, P., (2005) "De lokale gemeentelijke bestrijding van openbare overlast in het kader van het federale preventie- en veiligheidsbeleid", in: Santens, M. (ed.), *Gewapend bestuur? Gemeentelijk bestuur(srecht) en gemeentelijke administratieve sancties ter bestrijding van overlastfenomenen en kleine criminaliteit*, Brugge, Die Keure, 2005, pp. 161-172.
- Hebberecht, P., (2008), Reflectie; De bestrijding van overlast; een moreel conservatieve en autoritaire aanpak van sociale problemen. 4de Postuniversitaire Vormingscyclus Criminologie., Permanente Vorming, Gandiaus, Ugent.
- Holm Nielsen, E. & Simonsen, K., "Scaling from 'Below': Practices, Strategies and Urban Spaces", *European Planning Studies*, vol. 11, nr. 8, dec. 2003
- Inslegers, G. & De Decker, P., e.a., (2004) "Pak de armoede aan in plaats van de armen", 14/05/2004, www.standaard.be
- Jessop, B., (2002), *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity.
- Jonas, A., (1994), "The Scale Politics of Spatiality, Environment and Planning D", *Society and Space*, vol. 12, nr. 3, pp. 257-64.
- Kelling, G. (2001) "'Broken Windows' and the Culture Wars: A response to selected critiques". In: Matthews, R. & Pitts, J., (eds) *Crime, Disorder and Community Safety*, London: Routledge.
- Kabinet Minister, Eric Tomas (red.), (2003), *Leven in het hart van de wijken. 1993-2003 Tien jaar Wijkherwaardering in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*.
- Lefebvre, H., (1996), "The Right to the City", in Lefebvre, H., *Writings on Cities*, Cambridge: Blackwell.
- Liga van de Mensenrechten, (2005), "Aanpak overlast. Liga voor Mensenrechten waarschuwt voor buitensporige repressie", Perstekst, woensdag 28 september 2005.
- Lippens, R. (2006), 'Aan de Grens van het Sociale: ASBO's in het Verenigd Koninkrijk', *Panopticon*.Nr. 2
- Loopmans, M., (2006), "Ondernemende burgers in ondernemende steden", *Agora* 22, pp. 19-22.
- Loopmans, M., (2007), "Het einde van de stad: Stadsontwikkeling en concurrentiedenken", *Oikos*, 38, pp. 12-21.
- Loopmans, M., (2007 b), "From Sif to City Fund: A New Direction for Urban Policy in Flanders, Belgium", *Journal of Housing and the Built Environment*, 22, nr. 2, pp. 215-225.
- Loopmans, M. (2008), "Buurtbeleid en sociale cohesie: Een Antwerpse sage", in: *Opbouwwerk Brussel : driemaandelijks informatieblad*, 24, 93Blz.; p. 22-30
- Loopmans, M., (2008 b), "Gentrification and the Policy Relevance Debate", *Urban Studies*. Vol. 45, No. 12, 2499-2519
- Loopmans, M., (2008 c), Gesprek via e-mailuitwisseling.
- MacLeod, G., (2002) "From Urban Entrepreneurialism to a 'Revanchist City'? On the Spatial Injustices of Glasgow's Renaissance", *Antipode*, pp. 602-620.
- MacLeod, G. & Goodwin, M., (1999) Reconstructing an Urban and Regional Political Economy: On State, Politics, Scale, and Explanation., *Political Geography*, vol. 18, nr. 6, pp. 697-730.
- Meerschaut, K., "De Belgische discussie over overlast en Gas vanuit grondrechtelijk perspectief" in: Progress Lawyers Network (Red.), *Veiligheidsbeleid: Meer strafstaat, minder sociale staat?*, Syllabus Infodag te Brussel op 16-03-2007, pp. 71-102.
- Meert, H. & Stuyck, K., (2005), "Daklozen, post-Fordistische solidariteit en disciplinerende stedelijkheid" (Paper n.a.v. het colloquium 'Armoede in de kou gelaten', georganiseerd door het OCMW van Brussel).
- Meert, H., Stuyck, K., Blommaert, J., Beyens, K. & Verfaillie, K. (2005), "Daklozen, post-Fordistische solidariteit en disciplinerende stedelijkheid" in *Agora* 21, nr. 4, pp. 44-47.
- Meeuws, T. (2007), "'t Stad heeft één gezicht. Special veiligheidsbeleid" in: *Lokaal* 16 april 2007, pp. 11-13.
- Meeuws, T., (2008), "Toegegeven, er is overlast in Antwerpen" in: *Update in de criminologie. Overlast en maatschappelijke aanpak ervan*. Wolters Kluwers, Belgium.
- Meys, S. & Kesteloot, C., (2008), *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*.
- Moolaert, F., (2002), *Globalization and integrated area development in European cities*. Oxford: Oxford University Press.
- Moolaert, F., Swyngedouw, E., Rodriguez, A., (2002), "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode*, 34, pp. 542-577.
- Musterd, S., Ostendorf, W., De Vos, S., (2003), "Neighbourhood Effects and Social Mobility: A Longitudinal Analysis", *Housing Studies*, 18, 6, pp. 877-892.

- Peck, J.A., (1998), "Geographies of Governance: Tecs and the Neoliberalisation of 'Local Interests'", *Space and Polity*, nr. 2, pp. 5-31.
- Peck, J., (2001), "Neoliberalizing states: Thin Policies/Hard Outcomes", *Progress in Human Geography*.25 (3), 445-455
- Pierson, P., (2000), "Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics", *The American Political Science Review*, vol. 94, nr. 2 (Jun., 2000), pp. 251-267
- Ponsaers, P. & Vander Beken, T., (2008), Onderzoek naar de implementatie van de GAS-Wet in België. Cijfers en Discussies. 4de Postuniversitaire Vormingscyclus Criminologie., Permanente Vorming, Gandiaus, Ugent.
- Smith, N., (1996), *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Smith, N., (2002), "New Globalism, New Urbanism", *Antipode*, 2002, pp. 427-450.
- Stad Antwerpen (2005), *Stadsplan Veilig*, Antwerpen: Stad Antwerpen.
- Stad Antwerpen, (2007), Bestuursakkoord van de stad Antwerpen 2007-2012. Blz. 41
- Storme, A., (2008), "Stedelijk revanchisme of de valkuilen van het (te) duidelijk vijandsbeeld", *Ruimte en Planning*, nr. 1, pp. 54-59.
- Swyngedouw, E. (1997) Neither global nor local: "glocalization" and the politics of scale. In: K.R. Cox (ed.) *Spaces of Globalisation*. New York: The Guilford Press.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F., Rodriguez, A., (2002), Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy. In: *Antipode*, 34, 3, pp.542-577
- Uitermark, J., (2003), "Niet verspreiden maar vooruit. Over het beperkte nut van sociale menging bij het oplossen van stedelijke problemen", Lezing op 3 oktober 2005 uitgesproken als osmosecollege in het Nijmegenese Lux. (Www.Justusuitermark.nl)
- Uitermark, J. & Duyvendak, J., W., (2005) "Civilizing the City: Revanchist Urbanism in Rotterdam (The Netherlands)", *Amsterdam School for Social Science Research*, 32 pp. (Assr Working Papers Series, 05/05)
- Van Criekingen, M., (2006), "Welke toekomst voor de Brusselse centrumwijken? Selectieve migratie vanuit Brusselse wijken gekenmerkt door gentrificatie", *Brussels Studies*, nr. 1, 12 december 2006.
- Van Criekingen, M & Dessouroux, C., (2005), "Revanchisme in Brussel", *Agora. Tijdschrift voor Sociaal Ruimtelijke Vraagstukken*, (21), 2005, nr. 4, pp. 12-15.
- Vandenbroeck, P., (2007), Towards socially and spatially innovative planning tools? The case of the red light district in the city of Antwerp, *Ille colloque international du CRISES 2007*
- Van Garsse, S. & Vileyn, D., (2006), "De vloek van de kantoren. Chris Kesteloot over zachte en agressieve gentrificatie", *Deze week in Brussel*, 7 december.
- Van Der Herrewegen, (2008), Overlast en de maatschappelijke aanpak ervan. De Stad als een belevenis! Bedenkingen bij onderzoek naar overlast en stedelijkheid. 4de Postuniversitaire vormingscyclus in de criminologie. Update in de criminologie. Documentatiebundel.
- Van Heddegem, K., (2006); "De bestuurlijke aanpak van overlast; de gemeentelijke administratieve sancties", *Panopticon* 2006, nr. 2, pp. 30-40.
- Veny, L., & De Vos, N., (2005), "Een inleidend overzicht inzake gewapend bestuur" in: Veny, L. & De Vos, N. (Eds.), *Gemeentelijke Administratieve Sancties*, Van Den Broele.
- Verfaillie, K., Beyens, K., Blommaert, J., Meert, H. en Stuyck, K., (2007), "De overlastmythe". Het geïnstitutionaliseerd onvermogen om constructief om te gaan met samenlevingsproblemen?", *Panopticon, Tijdschrift voor strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, Nr.28, Pp. 6-20
- Wacquant, L. (2004) *Punir les pauvres, le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale*, Marseille: Agone.
- San, M. van (2007) *Schone schijn bedriegt. Over opbloeiende prostitutie in de rafelrand*, Rotterdam: RISBO/EUR.

Noten

- We willen alle mensen bedanken die dit hebben nagelezen (Pascal Tuteleers, Koen Destoop, Brecht De Smet, Filip Cousse, Paul Blondeel, Maarten Loopmans, PLN, Cis Dewaele, Paul De Hert/VUB, Tineke De Grauwe/UGent, Denoit Kerger), hebben bijgedragen aan dit stuk, en de geïnterviewden – ook diegene die hun naam liever niet vermeld zien – om tijd te maken voor verdere reflectie op dit artikel.
- Deze transformatie van het stedelijk beleid en stedelijke beeldvorming komt in Vlaanderen tot stand binnen een historische context van antistedelijkheid en dystopische beeldvorming van steden als centra van moreel verval, ontmenselijking en criminaliteit. Hierin speelt het overwicht van de katholieke zuil met haar politieke basis buiten de steden een centrale rol. Die zorgde voor een politiek gestuurde suburbanisering en dus massale stadsvlucht via het uitbouwen van een uitgebreid spoor-netwerk en financiële stimulansen tot eigendomsverwerving. Om de stad terug financieel en fiscaal leefbaar te maken, staat het keren van de stadsvlucht centraal in het huidige stedenbeleid. (De Rynck, F., Boudry, L., Cabus, P., Corijn, E., e.a. (ed.), 2003: 38)
- Herschaling als sociaalruimtelijk machtsmechanisme valt buiten morele categorieën van "goed" of "slecht". Als sociaalruimtelijk machtsmechanisme kan het schaal-mechanisme zowel ingezet worden van bovenaf als van onderuit. Er is sinds de jaren zestig bijvoorbeeld een grote *grassroots*-mobilisatie *pro downscaling* van beleid omwille van sociale en democratische motieven (gesprek met Maarten Loopmans, juli 2008). Enkele auteurs gaan uitgebreider in op de discussie over 'scaling from below' vanop *grassroots*-niveau via concepten als 'politics of scale' en 'jumping of scales'. 'Jumping of scales' verwijst naar een proces van schaaltransformatie dat van bovenaf, en van onderuit kan worden ingezet. De actoren veranderen de schaal waarop problemen zich stellen door *verticaal* te 'springen' naar andere contingente schalen naar onder en naar boven toe alsook door *horizontale netwerken* uit te bouwen. (Jonas, 1994: 258; Holm Nielsen & Simonsen, 2003)
- De vernieuwde atlas van achtergestelde buurten van Meys en Kesteloot (2008) lijkt helaas de stijgende armoedetrend en dualisering in grootsteden en de daarmee gepaard gaande sociale verdringing in de 19de eeuwse stadsgordel te bevestigen. (Meys & Kesteloot, 2008)
- Tussen de jaren '81 en '88 herstructureerde een coalitie van christendemocratische en liberale partijen (Martens V en VI) de Belgische Keynesiaanse welvaartsstaat volgens neoliberale voorschriften.
- Voor een bredere uiteenzetting van de neoliberalisering van het veiligheidsbeleid, zie Hebberecht 2008; Hebberecht, 2005. Hierin schetst de auteur zeer nauwkeurig van de jaren '80 tot op heden de politieke verschuiving van een sociaalcorrigerend beleid naar een sterker liberaal penalisierend en repressiever beleid.
- Cis Dewaele, de Coördinator Straathoekwerk Vlaanderen gebruikt deze term als verwijzing naar Hans Achterhuis' "markt van welzijn en geluk". Dewaele, C., (2008), Overlast bestaat niet. 4de Postuniversitaire Vormingscyclus Criminologie: Update in de Criminologie "Overlast en de maatschappelijke aanpak ervan" Zie ook: Achterhuis, H., (1980). *De Markt van Welzijn en Geluk. Een kritiek van de andragogie*. Baarn: Ambo.
- Die theorie stelde dat het niet aanpakken van herhaaldelijk ongewenste gedragingen of visuele vervuiling andere storende (f)actoren aantrekt en de buurt terechtkomt in een neerwaartse spiraal van verval, die uiteindelijk leidt tot ernstige criminele gedragingen en tot gevoelens van onveiligheid. De oplossingen die werden aangereikt, waren kleinschalige stadsvernieuwing en herstel van het gemeenschapsweefsel of sociale cohesie (Kelling, 2001; Van Der Herrewegen, 2008: 2-3).
- De GAS-wet maakt 4 types administratieve sancties mogelijk die zowel kleine ergernissen (hondenpoep, rondhangende jongeren, vuil op straat, wildplakken en -plassen, ...) als grensoverschrijdend gedrag (groepjes kwajongens die in een zwembad andere gebruikers lastig vallen, fietsdiefstallen, heroïneprostitutie, drugsnaalden op straat, nachtlawaai, kots op je dorpel, ...) kunnen bestraffen: (1) de administratieve geldboete (maximum 250 euro), (2) de administratieve schorsing van een door de gemeente afgeleverde toelating of vergunning, (3) de administratieve intrekking van een door de gemeente afgeleverde toelating of vergunning, (4) tijdelijke of definitieve administratieve sluiting van een inrichting (Van Heddegem, 2006; Veny & De Vos, 2005; Ponsaers & Vander Beken, 2008:3). Niettegenstaande verschillende kritieken en bedenkingen op de GAS-wetgeving focust het Nationaal Veiligheidsplan voor 2008-2011 van de interimregering Verhofstadt III op "een maximale inzet van en coördinatie met het systeem van gemeentelijke administratieve sancties" (p. 26) en niet voor een fundamentele herziening van de GAS-wetgeving. Er wordt integendeel een uitbreiding vooropgesteld binnen de geactualiseerde 'Kadernota integrale en geïntegreerde veiligheid' (2008-2013). Zo zullen de bestuurlijke overheden verdere initiatieven kunnen nemen voor de ontwikkeling van een beleid van gewapend bestuursrecht dat wordt ingepast in het globalere veiligheidsbeleid.
- Gordon Macleod stelt in deze context dat de stedelijke renaissance van deze urbane plaatsen wel kan zorgen voor de introductie van een economische winstlogica en ruimtelijke ruilwaarde, maar dat dit geen garantie biedt voor de reële gebruikswaarde van de stad door verschillende groepen (Macleod, 2002: 605).
- Andere auteurs verwijzen naar hetzelfde fenomeen onder de noemer 'the postmodern city', 'the postjustice city', 'the fortress city', etc. (Macleod, 2002: 602-603).
- In feite doet dit verschil in motivatie er wel slechts in tweede plaats toe (tenzij dan via een effect op stemgedrag), omdat de verdringing in de eerste plaats plaatsvindt via de huisvestingsmarkt; daar vallen de ergste slachtoffers. Het revanchisme van sommige *gentrifiers* is slechts een extraatje. Het is dus eigenlijk niet "echt" juist om 'niet-revanchistische' *gentrifiers* als onschadelijk of goed voor te stellen; al doet het er natuurlijk wel wat toe voor illegalen om actief te worden opgespoord en teruggestuurd, of dat ze gewoon steeds minder woonkwaliteit kunnen krijgen voor een steeds hogere prijs. Vooral het flankerend beleid van de stad (in termen van bijvoorbeeld sociale huisvesting) is dus van groot belang (Gesprek met Maarten Loopmans, 2008).
- Opmerkelijk: een straatverbod, zoals Antwerpen dat in juli 2005 invoerde, oorspronkelijk om de tippelprostitutie en heroïnehoertjes in de Athenebuurt tegen te gaan, staat niet bij de wettelijke mogelijke sancties. Aangezien er geen vergunning nodig is om een straat te betreden, kan die ook niet worden ingetrokken (Boutmans, 2007).
- Ook *De Morgen* 7 juli 2006 vermeldt dat "het innen van een boete iets anders is als het uitschrijven" en dat "in Antwerpen twee derde van de sancties niet betaald worden, voornamelijk omdat de beboete personen onvermogen zijn" (*De Morgen*, 07/06/2006: 5).